

Kolonialismus a imperialismus

Doporučená délka lekce: 45 minut

Počet žáků: 28

Uspořádání třídy: individuální práce,
skupiny po 4 žácích

Autor: Slavoj Tomeček

Návaznost lekce: Viktoriánská Anglie, opakování a reflektující zhodnocení fenoménu kolonialismu a Britské zahraniční politiky

Použité metody: práce s textem, mapou, obrazem; brainstorming

Výukové cíle lekce:

C1) Žák čte, interpretuje a srovnává vybrané historické texty

C2) Žák rozpozná aspekty reality (vědecké dimenze) reflexe kolonialismu a imperialismu

C3) Žák zhodnotí přínosy, klady a zápory historického kolonialismu a imperialismu

Plnění očekávaného výstupu RVP G:

- *Vysvětlí expanzivní záměry velmocí v okrajových částech Evropy a v mimoevropském světě, jež byly příčinou četných střetů a konfliktů daného období*
- *Charakterizuje proces modernizace ... určí základní příčiny asymetrického vývoje Evropy a světa v důsledku rozdílného tempa modernizace*

Seznam materiálu:

- Dvoustranný pracovní list s texty a otázkami
- Příloha pro učitele

Zdroje a rozšiřující četba:

- *J. A. Hobson, Imperialismus (1902) In: Čapek V, Pátek J., Zwettler O., Světové dějiny II. Fortuna, Praha, 1993, s. 129*
- *Z projevu britského politika Cecila Rhodes (1870) In: Manelová H. a kol, Dějiny Novověku, Dialog, Praha 2003, s. 132*
- Kipling, Rudyard: *Písně mužů*. Praha 1947, překlad O. Fischer, s. 10-11.
- *Ohlednutí za imperialismem ve 2. pol. 20. století: D. K. Fieldhous (1961) In: Čapek V, Pátek J., Zwettler O., Světové dějiny II. Fortuna, Praha, 1993, s. 129*
-

Komentář k lekci:

Jedná se o výukovou jednotku, která je velmi náročná, neboť vyžaduje dobrou obeznámenost s teoretickými koncepty, které umožňují vysvětlit řadu společenských jevů.

Vzhledem k obsahu výukové jednotky je žádoucí, aby byli žáci obeznámeni alespoň se základy teorie her, teorie komparativní výhody a některými klíčovými poznatky behaviorální ekonomie. Pouze tak budou schopni hlouběji pochopit motivy a podstatu imperiální politiky.

Velmi vhodné je také seznámení s teoriemi, které využívají nejnovější poznatky integrovaného výzkumu některých přírodních a společenských věd k vysvětlení zdrojů skupinové agrese, psychologických základů rasismu a xenofobie, zdrojů kolektivní identity a podobně.

Bez toho žáci jen stěží porozumí například konstatování o iracionalitě konceptu rasové nadřazenosti či prestiže národa, které najdou v jednom z úryvků.

Dnešní věda (například neurologie či psychologie) totiž dokáže podat řadu důkazů o skutečné iracionální, intuitivní podstatě těchto jevů a jejich evolučním původu.

Také z toho důvodu doporučujeme předeslat této výukové jednotce větší téma týkající se eugeniky.

Vedle podtémat rasismu, xenofobie, skupinové identity a podobně umožňuje toto téma lépe ilustrovat jeden z nejdůležitějších obecných principů kulturní evoluce, kterým je určování individuálního a kolektivního jednání úrovní znalostí v podobě různých teorií "fungování" světa, podstaty člověka a lidské společnosti. Eugenika může sloužit jako příklad zneužití zjednodušených a zideologizovaných vědeckých teorií k obhajobě politik, jejichž motivace ve skutečnosti vychází z intuitivních, tedy evolučně daných způsobů jednání a reagování lidí na určité obecné situace.

jako příklad možného zpracování tohoto tématu nabízíme výukovou jednotku postavenou na samostatné práci žáků s odbornými zdroji, jejímž výsledkem má být jednak systematické pojednání o podstatě eugeniky a jejich konkrétních projevech, jednak morálně filozofické a právně teoretické zamýšlení nad tímto fenoménem.

Výukovou jednotku Kolonialismus a imperialismus je samozřejmě možné realizovat i bez těchto předchozích předpokladů. Žáci pak ovšem mohou dosáhnout pouze povrchních znalostí jedinečných projevů skrytých obecných determinant (které zůstanou nepoznány) postavených v podstatě na individuálních intuitivních spekulacích o determinantách historického vývoje, což je typické například pro dnes moderní koncept takzvaného badatelského dějepisu a pro tradiční pojetí historické vědy.

Struktura lekce

Evokace:

Problémové otázky: Proč se dnes povinně učíme anglicky?

Úvodní aktivita: Učitel promítne několik ilustrací a map, navrhujeme následující:

- Politická mapa světa, zvýrazněny kolonie Britského impéria
- Obraz „Setkání Roberta Clivea s Mirem Jarašem po bitvě u Palásí“ Francise Haymana (1762)
- Karikatura Benjamina Disraeliho a královny Viktorie s imperiální a královskou korunou
- Obrázek Mauglího z animovaného filmu Kniha džunglí (1967) ze studia Disney

K nim učitel postupně klade evokační otázky a vyzývá k brainstormingu:

1. Co znázorňují barvou vyznačená území na mapě?
2. Kde se mohl odehrát výjev z obrazu Roberta Clivea?
3. Proč státy usilovaly o získání kolonií? (alespoň 5 odpovědí)
4. Co má společného korunovace královny Viktorie a postava animované pohádky?

Cílem aktivity je nastínit téma hodiny, zaznamenat prekoncepty. Žáci by měli odvodit, že se obrazové materiály vztahují k Indii v době Britské nadvlády.

Uvědomění si významu:

Úkol 1: Žáci postupně individuálně čtou ukázky textů 1-5. Vždy po přečtení každého úryvku učitel pokládá přiložené otázky, navrhuje studenty k možnému řešení, klade doprovodné dotazy, vede a usměrňuje diskusi (C1). V případě textu 3 lze vzhledem k časovým možnostem využít jen první část básně.

Úkol 2: Žáci doplní tabulku, znázorňující prvky a aspekty fenoménu kolonialismu a imperialismu a jejich příklady (C2). Možná řešení:

Prvek/aspekt zkoumaného jevu	Přítomen především v textu č.	Příklad dle čtených textů
Ekonomický	1	Větší trh, objem obchodu, úspory, odbytiště výrobků, obchod s otroky, levná pracovní síla,
Sociologický	2	Řešení přebytku populace, blahobyt evropského obyvatelstva,
Politologický	5	Moc státu, udržení politického systému, diktatura,
Kulturní/morální	3, 4, 5	Rasistické ideologie a nadřazenost, prestiž národa,
Technologický	3	Šíření technologických inovací, vynálezů,

Reflexe:

Úkol 3: Žáci uvedou klady a zápory historického kolonialismu a imperialismu (C3). Možné řešení:

Klady	Zápory
Angličtina univerzálním jazykem, blahobyt obyvatel Evropy, dostupnost potravin a vzácného koření, udržení dominantního postavení, šíření nových technologií...	Rasismus, diktatura, populismus, otroctví, necitlivost při setkání kulturních okruhů, války, zabíjení, výčitky vůči Britům...

Pracovní list

Text 1

J. A. Hobson, Imperialismus (1902):

„Zdaleka nejdůležitějším faktorem v imperialismu je vliv související s investicemi. Rostoucí kosmopolitizace kapitálu je největší ekonomickou změnou této generace. Každý pokročilý průmyslový národ směřuje k umístění většího množství akcií svého kapitálu mimo hranice své vlastní politické oblasti, do cizích zemí či do kolonií, a k získání stále větších příjmů z tohoto pramene.“

„Daleko větší a závažnější je tlak kapitálu najít za hranicemi příležitost k investicím. Navíc, zatímco výrobce a obchodník je plně spokojen, když obchoduje s cizinou, je tu velmi silná tendence v zájmu investorů politicky anektovat země, kde jsou umístěny jejich riskantnější investice. O tom, že tento tlak kapitálu existuje, není pochyby. Vznikají velké úspory, které nemohou být v tomto státě výhodně investovány. Musí najít uplatnění jinde. A je výhodné pro národ, jestliže mohou být umístěny v maximální míře v zemích, kde jich může být použito k otevření trhu pro britský obchod a podnik.“

Jakkoliv nákladný a jakkoliv riskantní může být tento postup imperiální expanse, je nezbytný pro udržení a pokrok našeho národa. Kdybychom se vzdali této cesty, museli bychom se smířit s tím, že přenecháme starost o pokrok ve světě jiným národům, které budou všude přetínat cesty našeho obchodu, a dokonce ohrožovat opatřování potravin a surovin, kterými potřebujeme zásobovat své obyvatelstvo. A tak je vidět, že imperialismus není věcí výběru, ale nutností.“

Otázky k textu:

1. Jak rozumíte sousloví kosmopolitizace kapitálu ve druhé větě úryvku?
2. Na základě jakých argumentů dochází Hobson k názoru, že imperialismus je nutností?
3. Domníváte se, že tyto důvody pro imperialismus dnes již pominuly, či jsou stále aktuální a vedou podobným důsledkům, jaké měly na přelomu 19. a 20. století?

Text 2

Z projevu britského politika Cecila Rhodese (1870)

„Byl jsem v East Endu (nejchudší čtvrt Londýna) a zúčastnil jsem se schůze nezaměstnaných. Naslouchal jsem jejich divokým projevům, které byly voláním po chlebu. Na cestě domů jsem o schůzi přemýšlel, a ještě více jsem se přesvědčil o důležitosti imperialismu. Vyřeší se tím všechny sociální problémy. Abychom uchránili 40 milionů obyvatel Anglie od občanské války, musíme my, koloniální státníci, získávat nová území, kde bychom usídlili přebytek obyvatelstva a získali nové trhy pro zboží vyráběné v našich továrnách. Jestliže nechcete mít občanskou válku, musíte se stát imperialisty!“

Otázky k textu:

1. Na jakých argumentech staví Rhodes svou obhajobu nevyhnutelnosti imperialismu?
2. Pokuste se zformulovat argumenty, pomocí nichž byste zdůvodnili nutnost imperialismu dnes.
3. Domníváte se, že jsou i dnes jeho argumenty dostatečně pádné? Jak by na podobný projev reagovala dnešní evropská společnost?

Text 3

Břemeno bílého muže

Rudyard Kipling

*„To bělochů je břímě:
své syny vyšlete,
ať v cizích krajích slouží
těm, jimž prý pány jste;
ať obranný jsou pancíř
divochům divných ras,
z nichž každý plaše zírá,
půl děcko a půl ďas.
To bělochů je břímě:
svou pýchu nedat znát;
mít nervy ze železa;
a třeba tisíckrát
vždy opakovat znovu,
že spásu dá jen klid;
zisk hledat pro jiného;
a za jiné se dřít.
To bělochů je břímě:
boj věčně podnikat,
vyhlásit zápas moru*

*a nasycovat hlad;
a válka-li se končí,
v níž o věc míru jde,
pohanů blud a tupost
vše vniveč uvede!
To bělochů je břímě:
ne králů doprovod,
však všední metařina
a nevolníků pot.*

*Zde přistav — nevkročíš tam,
však dej zaň život svůj!
Zde silnice: ne sobě
ji krví dobuduj!
To bělochů je břímě,
to dávná jejich mzda:
od těch, jimž neseš dobro,
jen zášť, jen úhona;
a pokřik těch, jež zvolna*

*uvádíš k světlu dne:
„Chcem zpátky v nevolnictví
a k egyptské své tmě!“
To bělochů je břímě;
k mdlobě se nesmíš znát,
ni frázi o svobodě
svou mdlobu zastírat.
Ať tak, ať onak jednáš,
ten dusný, chmurný lid
tím vším chce jen tvým bohům
a tobě přitížit.
To bělochů je břímě:
je navždy po dětství,
je veta po předčasném
a levném vítězství:
teď nevděčně jdi dílo
— vždyť muž jsi! — podniknout,
k moudrosti zrej a předstup
před sobě rovných soud!“*

Otázky k textu:

1. Co vlastně Kipling míní souslovím „břemeno bílého muže“?
2. Odkud ono břemeno pramení? Proč je povinností bílého muže toto břemeno nést?
3. Jak Kipling charakterizuje oponenty tzv. bílého muže?
4. Znáte nějaké další dílo tohoto autora?

Text 4

„Nízké vrstvy musí být vedeny, neboť jsou rasově méněcenné.“

Otázky k textu:

1. Jak by mohl tento výrok souviset s Kiplingovou básní?
2. Napadá vás, kdo by mohl být autorem tohoto výroku?

Text 5

Ohlednutí za imperialismem ve 2. pol. 20. století: D. K. Fieldhous (1961)

„V druhé polovině dvacátého století se zdá, že imperialismus měl v sobě i svou populární působivost, ne pro neblahý vliv kapitalistů, ale pro svou vrozenou přitažlivost pro masy... jako byla například přijetí víry založené na takových iracionálních koncepcích jako rasová nadřazenost, prestiž národa... Imperialismus nemůže být vyložen pouze v termínech ekonomické teorie či jen povahou finančního kapitálu.“

Úkol:

Pokuste se vlastními slovy vysvětlit, na co Fieldhous ve své reflexi imperialismu naráží.

Příloha pro učitele

Možné podoby odpovědí – úvodní otázky:

1. Území pod správou Velké Británie (v roce 1921)
2. V Indii – slon, vlajka, konflikt, oblečení postav atd.
3. Suroviny, nový trh, obchod s otroky a levná pracovní síla, prestiž národa, moc apod.
4. Vztah je vágní, ale obě souvisí s tématem hodiny: literární postavu chlapce z indické džungle stvořil autor dnes kontroverzní a citované básně, královna Viktorie byla panovnicí v době imperialismu a nadvlády nad Indií

Pracovní texty:

Text 1:

1. Rozšíření investic z ušetřených peněz do mimoevropských zemí
2. Je potřeba investovat vzniklé úspory, je to nutnost pro udržení pokroku, obchodu a opatřování potravin

Text 2:

1. Imperialismus řeší sociální problémy (přebytek obyvatelstva, občanská válka), získává nové trhy pro zboží výchozí země

Text 3:

1. Úkol, úlohu, postavení, roli Evropana/Brita vůči lidem jiných kontinentů
2. Pramenění z nedospělosti ostatních lidí (vlastně nejsou ani lidmi – jsou napůl dětmi a napůl zloduch) a z nadřazenosti Evropanů; protože ostatní nejsou způsobilí k moudrosti a vládnutí
3. Nedospělé děti, ďasové, bludné a tupé pohany, kteří vše ničí, zpátečníky, dusný, chmurný lid, který chce Evropanům jen škodit
4. (Je autorem slavné knihy džunglí, která byla několikrát zfilmována)

Text 4:

1. Oba texty (báseň i citát) proponují nadřazenost jisté vrstvy lidí nad jinou, báseň je konkrétnější a uvádí konkrétní příklady, proč je Evropan nadřazen. Báseň ale mluví spíše o nedospělosti ostatních národů, zatímco citát jde dále a přímo vyhláší méněcennost
2. Údajně Adolf Hitler (i kdyby ve skutečnosti nebyl autorem, je to citát, který vystihuje jeho ideologii)

Text 5:

1. Ekonomická sféra není jedinou oblastí, kde se imperialismus a kolonialismus projevuje; dalšími jsou např. kulturní či morální aspekt

Prvek/aspekt zkoumaného jevu	Přítomen především v textu č.	Příklad dle čtených textů
Ekonomický	1	Větší trh, objem obchodu, úspory, odbytiště výrobků, obchod s otroky, levná pracovní síla,
Sociologický	2	Řešení přebytku populace, blahobyt evropského obyvatelstva,
Politologický	5	Moc státu, udržení politického systému, diktatura,
Kulturní/morální	3, 4, 5	Rasistické ideologie a nadřazenost, prestiž národa,
Technologický	3	Šíření technologických inovací, vynálezů,

Klady	Zápory
Angličtina univerzálním jazykem, blahobyt obyvatel Evropy, dostupnost potravin a vzácného koření, udržení dominantního postavení, šíření nových technologií...	Rasismus, diktatura, populismus, otroctví, necitlivost při setkání kulturních okruhů, války, zabíjení, výčitky vůči Britům...